

Ա. Շ. ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

«ԳՈՎԱՆՔ ԹՈՒՉՆՈՅ» ՏԱՂԱՇԱՐՔԸ, ՆՐԱ
ՀԵՂԻՆԱԿՐ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿՐ

Աշխարհականացման հունի մեջ բնկած միջնադարյան հայ բանաստեղծությունը X—XIV դարերում հրապարակ հանեց ինչպես ձևով, այնպես էլ շոշափած հարցերով մի նորորակ հարստություն, որի ամբողջությունը դեռևս լրիվ չի ներկայացված: Այդ հարստության մեջ առանձին ուշադրություն են դրավում այն փոքրածավալ ստեղծագործությունները, որոնց համար բնորոշ են համանման միավորներից կազմված շարքերը: Այդպիսիներից են, օրինակ, հանելուկները, հայրենները: Նման ստեղծագործությունների ուժը ամենից առաջ նրանցից կազմված շարքերի մեջ է, որովհետև դրանք այդպիսի ամբողջությամբ է, որ մեծ ներգործություն են ունենում: Եթե մի միավորը բերում է մի մտքի, մի տրամադրության, մի խոսքի նորություն, ապա մի քանի տասնյակից ավելի միավորներն ստեղծում են համակողմանի և ընդհանուր տրամադրություն, անգամ ուղղություն: Եվ միանգամայն բնական է, որ ժամանակի խոշոր բանաստեղծներ Ներսես Շնորհալին, Հովհաննես Երզնկացին, Ֆրիկը, Խաչատուր Կեչառեցին և ուրիշներ մեծապես օգտվեցին բանաստեղծության այդ տեսակից, ստեղծելով բարձրարվեստ և բազմարժանողակ շարքեր:

Բանաստեղծների այդ խմբի ներկայացուցիչներից մեկն էլ ցարդ մոռացության մատնված Կիրակոս Եպիսկոպոսն է: Վերջինս, օգտվելով բանաստեղծության նշված տեսակից, գրել է մի բացառիկ կարևորություն ունեցող շարք՝ նվիրված թուրքների գավթին: Մեզ հայտնի է այդ շարքի երկու ընդօրինակություն. մեկը՝ ընդարձակ՝ XV դարից¹, իսկ մյուսը համառոտ՝ XVI—XVII դարերից²:

Ուշադրով է, որ համառոտ օրինակում կան այնպիսի միավորներ, որոնք չկան ընդարձակում: Օրինակ, ընդարձակում չկա համառոտի հետևյալ միավորը.

Բազան թևաքն էր սուր և սայր,
Երթար զամէն հաւերտ որսայր,
Երբ ինք թռչէր սարէ ի սար,
Նա սասանին հաւերտ հաւսար³:

¹ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձև. № 3595, թերթ 69ա—79բ:

² Նույն տեղում, ձև. № 738, թերթ 113ա—116բ:

³ Տե՛ս կից ներկայացվող բնագրի 49—52-րդ տողերը: Տե՛ս նաև 57—60-րդ տողերը, որոնք չկան ընդարձակում:

Երկու շարքերի միջև առկա են նաև այնպիսի տարբերակներ, որոնք հրքեմն հասնում են ղզալի հեռավորության: Ընդարձակ շարքում կարգում ենք.

Ձիւնձիւնիկ հաւուկ մի կայր,
Որ ինքն յամէն աշուն կու գայր,
Գայր ու հանց խապար կու տայր,
Թէ՛ ո՛վ տուել կապա ի կար՝
Ատոր ցուցէք ձիւնն կու գայր:

Համառոտ օրինակում այս 5 տողի փոխարեն ունենք հետևյալ 4 տողերը, որոնք ավելի հարազատ են թվում բնագրին.

Ձիւնձնուկն ձայն ածէր
Վասն ձմռան, էփ ձունըն գայր,
Թէ՛ ո՛վ կապայ ունի անկար,
Թող շուտ կարէ, որ չցրտանայր:

Վերջում կարելի է նկատի առնել նաև մի շարք այլ տվյալներ, որոնք խոսում են շարքի XIII—XIV դարերում ծնված լինելու օգտին:

Կիրակոս Եպիսկոպոսի անունով պահպանված երկու շարքերի մեջ էլ իշխում է ոչ թե «օ»-ն, այլ «աւ»-ը: Դա ցույց է տալիս այն ժամանակները, երբ դեռ «օ»-ն լայն օգտագործման չէր արժանացել: Այդպիսին էր վիճակը XIII—XIV դարերում:

Հիշված երկու ընդօրինակությունների մեջ էլ իշխում են գրաբարյան «գայր», «կայր», «վերանայր» և նման ձևերը՝ «գար», «կար», «վերանար» ձևերի նկատմամբ: Դա ևս մեզ հուշում է XIII—XIV դարերի իրականությունը:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի նույնահանգության պարագան. «Գովանք թռչնոցը» ծայրից-ծայր ստեղծված է միևնույն՝ այր, ար, առ հանգով, որը մեզ տանում է դեպի Ֆրիկյան նույնահանգության ժամանակները:

Կարելի է ուրիշ տվյալներ էլ հիշել, սակայն կարծում ենք, որ վկայակոչված փաստերն էլ լի ու լի բավարար են համոզվելու մեր առաջ քաշած կարծիքի հավաստիության հարցում:

Նման փաստերը համոզում են, որ համառոտ օրինակը դալիս է մի ավելի հին շարքից, քան XV դարի ձեռագիրն է: Նրա նկատմամբ էլ, սակայն, անհամեմատ մեծ առավելություններ ունի ընդարձակ օրինակը՝ ենթադրել տալով առավել հին նախահիմք: Բայց որ այդ բոլորի հիմքում ընկած հեղինակային օրինակն էլ XIII—XIV դարերից հին լինել չի կարող, դա անվիճելի է, որովհետև այդ շարքում կա ակնարկ թաթարական բանությունների մասին.

Ուրուրն ի շէնըն կու կենայր՝
Ձեզ հարամի կամ ղեզ թաթար,
Առնոյր ղհաւձագն ու բարձրանայր,
Թէ հազար մարդ կանգնած կենայր:

Այսպիսով, մնում է ենթադրել, որ «Գովանք թռչնոցը» ծնվել է XIII—XIV դարերում:

Հեղինակի մասին տեղեկանում ենք բանաստեղծության հենց առաջին տնից, ուր ասվում է.

Տէր Կիրակոս՝ հոգով տկար,
Եպիսկոպոս՝ յերկիր աւտար,
Կամիմ գովել զհար հաւասար՝
Յուրախութիւն մարդկան համար:

Այս տունը հայտնում է ոչ միայն հեղինակի անունը (Կիրակոս), կոչումը (Եպիսկոպոս), այլև նրա պանդխտած և «յերկիր աւտար» ապրած լինելը: Ո՞րն է այդ երկիրը, տեղեկութուն չկա. սակայն գովքի մեջ հիշվում է Լիրանանը և առայժմ ենթադրել տալիս այդ երկրի մասին.

Արման մեծ էր ու անհնար,
Հայէր ծովուն յատակն ի վայր,
Շալկէր շատ փայտ և վերանայր՝
Լիրանանու լեռնէն ի վայր:

Կիրակոս Եպիսկոպոսի «Գոփանք թռչնոցի» երկու շարքերն էլ ցարդ անտիպ են, հիմք են տալիս ստեղծել բնական բնագիր և այդպես հրատարակել այն, ուստի ստորև ներկայացնում ենք այդ բնագիրը:

Մեր ասելիքը թերևս այսքանով էլ ավարտվեր, եթե նշված ստեղծագործության հետ կապված չլինեին թյուրիմացություններ: Բանն այն է, որ դեռևս XVII դարում նրանից օգտվել է Ստեփանոս Լեհացին և հիմք տվել իր անվան հետ կապելու այդ շարքից նրա արտածած տողերն ու տները: Հետո ձեռագրերում գտնվել են տաղի ուրիշ օրինակներ, այս անգամ՝ Տէր Հովհաննեսի անունով, որոնց համաձայն այդ ստեղծագործությունը վերագրվել է նրան: Այդպես էլ ընդունված է այժմ: Այս թյուրիմացությունը պարզելու նպատակով նախ փորձենք ծանոթանալ հարցի ամբողջական պատմությանը, որը ինքնին հետաքրքրական է:

Դեռևս 1852 թ. Ղ. Ալիշանը, խոսելով Ստեփանոս Լեհացու մի անտիպ բառարանի մասին, ուշադրություն դարձրեց նրա մեջ առկա չափածո տողերի վրա և արտածելով տպագրեց դրանք որպես թռչուններին նվիրված գովքի փշրանքներ: Ղ. Ալիշանի ենթադրությամբ դրանք կարող էին Ստեփանոս Լեհացու գրչի արդյունքը լինել⁴: Շուտով այդ շարքը վերահրատարակեց Մ. Միանսարյանը՝ նույն կարծիքով⁵:

Բայց ահա 1879 թ. Ն. Բյուզանդացին հրատարակեց «Ճաղ թռչնոց» խորագրով մի ընդարձակ շարք, որն սկսվում է այսպես.

Ես Յովհաննէս հոգով տկար,
Եւ վարդապետ յերկիր օտար,

⁴ «Բաղմավէպ», 1852, էջ 95:

⁵ Մ. Միանսարյան, Քնար հայկական, Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 426—427: Ո՞չ Ղ. Ալիշանը, ո՞չ էլ Մ. Միանսարյանը չեն նկատել, որ այդ շարքից առաջ զետեղված տողերի մեջ ևս կա համանման մի տուն («Սարեկիկն սարսափէր...»), որը նույնպես նույն շարքին է պատկանում:

Կամիմ գովել զհաւք հաւասար
Ուրախութիւն մարդկան համար:

Այս հիման վրա էլ նա իր հրատարակած բնագիրն ու խոսքը զետեղեց հետևյալ խորագրի ներքո. «Յովհաննէս վարդապետի Տաղ թոչնոց հանեալ ի Մատենադարանէ գրչագրաց Յ. Յ. Անտոնեան հայոց յԹրքախօյ»:

Ճիշտ է, այս բնագիրը մասամբ պակասավոր է, սակայն տները համարակարգված են (Ա—ԿԱ), որով և հնարավոր է լինում պարզել, թե՛ ամբողջ շարքի տնաքանակը (61) և թե՛ պակասող տների քանակը (շուրջ 10 տուն՝ Գ—ԺԳ):

Ն. Բյուզանդացին միաժամանակ ուշադրութիւն դարձրեց Ղ. Ալիշանի տպած տողերի վրա՝ ցույց տալով այդ և իր հրատարակած շարքերի նույնական ծագումը, ինչպես նաև Ստեփանոս Լեհացուն հեղինակ ճանաչելու անհիմն լինելը: Այստեղ նա տաղին կցեց Ստեփանոս Լեհացու բառարանում գտնվող բոլոր հատվածները՝ համապատասխան մեկնաբանութիւններով⁶:

Այս տպագրութեանը մասնավոր նամակով 1880 թ. անդրադարձավ Սուրվարդ. Պաշտնյանը՝ Ն. Բյուզանդացուն գրելով. «Կարի ախորժով ընթերցայ ի Մասիս օրագրին զՏաղ թոչնոց, գիտ ցանկալի»: Ապա նա փորձեց այդ տաղի մեջ հիշված Հովհաննեսին նույնացնել մի ուրիշ Հովհաննեսի հետ, որից ներքան հայտնի էր «26 տուն քառասող զիւրոյ կենաց քանահիւսութեան և սկսանի այսպէս»:

Ի Յովհաննէ առաջնորդէս
Եւ ի բանից աշակերտէ...»⁷:

Պետք է ասել, որ այս Հովհաննեսը ոչ մի անշուքութիւն չունի «Տաղ թրոչնոցի» մեջ հիշված Հովհաննեսի հետ, ուստի այդ տեղեկութիւնը մնաց անհետևանք:

Շատ շանցած, Հովհ. քահ. Մկրչանը հրապարակ հանեց թոչնոցներին նվիրված տաղի մի այլ տարբերակ, որը նույնպես սկսվում է «Ես Յովհաննէս հոգով տկար» տողով: Այն շնայած բաղկացած է 19 տնից, բայց վերջին երկու տները ոչ այլ ինչ են, քան խրատական հայրեն, որը չի նկատել հրատարակողը: Ընդհակառակը, այն դրվատված է որպես տաղի ամենաարժեքավոր մաս:

Հով. քահ. Մկրչանի տպագրած օրինակն ունի այսպիսի խորագիր. «Տաղ և գովասանութիւն ամենայն հաւոց գոր ասացեալ է Յովհաննէս վարդապետէ»: Հասկանալի է, որ այս և նման ուրիշ խորագրերն ստեղծվել են շարքի սկզբնատողերի հիման վրա.

Ես Յովհաննէս հոգւով տկար
Եւ վարդապետ երկիր օտար...»⁸

6 «Մասիս» (օրաթերթ), Կ. Պոլիս, 1879, №№ 2478—2482:

7 Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Արխիվի բաժին, Ն. Բյուզանդացու արխիվ. թղթ. 235, վավ. 99:

8 «Երկրագունտ», Կ. Պոլիս, 1884, էջ 316—320: Հետագայում այս օրինակը վերահրատարակվեց Լ. Բյուրաջանի կողմից («Հայաստանեայց եկեղեցի», 1841, էջ 115):

Հաշորդ բանասերը Կ. Կոստանյանցն է, որ 2 այլ ձևազրեբից (մեկը 1680, իսկ մյուսը՝ 1965 թթ.) քաղելով՝ հրատարակել է մի ուրիշ շարք՝ տարբերությունների նշումներով: Այդ շարքը բաղկացած է 19 տնից⁹: Նա նախորդ հրատարակությունների մասին չի խոսում: Հեղինակի մասին էլ կատարում է մի թուցիկ նշում. «Ահա Հովհաննէս եպիսկոպոսը օտար երկրում նկարագրում է երգով իւր հայրենիքի թռչուններին»¹⁰: Հետագայում այդ օրինակը վերահրատարակվեց Մ. Մկրյանի կողմից¹¹:

Թռչունների գովքին հատուկ ուշադրություն է նվիրել Ա. Չոպանյանը: Նա ծանոթ է ինչպես Ն. Բյուզանդացու, Հով. քահ. Մկրյանի, Կ. Կոստանյանցի հրատարակություններին, այնպես էլ Երուսաղեմում գտնվող 2 անտիպ շարքերի, որոնց բոլորի օգտագործմամբ հրատարակել է խմբագրված մի նոր շարքի թարգմանությունը՝ Ֆրանսերեն լեզվով¹²: Այն բաղկացած է 62 տնից և գուցորդված է մանրանկարչական թռչնագարդերով: Հեղինակի մասին նորություն չկա:

Իրերի այս դրուսյան մեջ էր ահա, որ 1940 թ. մենք Մատենադարանի երկու ձեռագրերում (№№ 3595 և 738) հանդիպեցինք քննվող տաղի վերոհիշյալ երկու նոր շարքերին, որոնց սկզբի տան մեջ հիշված է ոչ թե Հովհաննեսի, այլ Կիրակոսի անունը: Այդ մասին այն ժամանակ մենք կատարեցինք գրավոր հաղորդում, որը լույս տեսավ 1941 թ.¹³: Այնտեղ գրել ենք. «Համեմատությունից պարզվում է, որ Տեր Հովհաննեսի տաղը Կիրակոսի տաղի զանազան տների խառնիխուռն դասավորության մի հատվածն է»¹⁴:

Նույն 1941 թ. թռչունների գովքին անդրադարձավ բանասեր Հ. Քյուրտյանը, շրջանառության մեջ դնելով նորահայտ մի շարք փաստեր: Դրանցից ամենատուշագրավը Փարիզի Նուպարյան Մատենադարանի ձեռագրերից մեկում նրա հայտնաբերած մի բանաստեղծությունն է՝ այսպիսի խորագրով. «Տաղս է ս[ր]բ[ո]յ զատկին, Կիպրացի վարդ[ա]յ[ե]տի ասացեալ»: Տաղի վերջում հիշված է հեղինակի անունը՝ «Տէր Յովաննէս»: Ըստ այդմ, Հ. Քյուրտյանը նրան կոչում է Կիպրացի Հովհաննես: Եվ հենց այս հեղինակին էլ նա, իրավացիորեն, նույնացնում է թռչունների գովքում հիշվող Տեր Հովհաննեսի հետ: Բանն այն է, որ Կիպրացի Հովհաննեսի այդ նորահայտ տաղում առկա են մի շարք տներ՝ նվիրված թռչունների գովքին, որոնք ստեղծագործական ատաղձով առնչվում են մեզ հետաքրքրող գովքի հետ: Ուստի հիմք է ստեղծվում մտածելու նրա հեղինակի և Տեր Հովհաննեսի նույնությունից մասին: Դա, հիրավի, նոր ու հետաքրքրաշարժ փաստ է:

Հ. Քյուրտյանը միաժամանակ տպագրել է թռչնոց գովքի երկու նոր շարք. մեկը՝ իր անձնական ձեռագրերից, իսկ մյուսը՝ Երուսաղեմի № 1133 ձեռագրից: Նա այդտեղ վերահրատարակել է Հով. քահ. Մկրյանի տպագրած շարքը՝ «Երկրագունտ» ամսագրից¹⁵:

9 Կ. Կոստանյանց, նոր ծոգովածու, Ա, Թիֆլիս, էջ 42—45:

10 Նույն տեղում, էջ Դ:

11 «XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն», Երևան, 1938, էջ 199—201:

12 A. Tchobanian, La roserate d'Arménie, III, Paris, 1929, էջ 165—179:

13 Մատենադարանի «Գիտական նյութերի ծոգովածու», № 1, Երևան, 1941, էջ 165—176:

14 Նույն տեղում:

15 «Հայաստանեայց եկեղեցի», 1941, հուլիս-փետրվար: Նկատենք, որ այն ժամանակ Հ. Քյուրտյանը չէր կարող տեղյակ լինել մեթ հաղորդմանը, որը փաստորեն հրատարակ հան-

Թաշունների գովքին հետագայում անդրադարձել է Ա. Տ. Պողոսյանը՝ տալով դիտական (թաշնարուծական-կենդանարանական առումով) ուշագրքավ ուսումնասիրություն¹⁶։ Նա այդտեղ, հենվելով մեր հաղորդման վրա, թաշունների գովքը դիտել է որպես Կիրակոս Եպիսկոպոսի ստեղծագործություն, շնայած ավել է նաև Տեր Հովհաննեսի անվան հետ կապվող փոփոխականների գնահատականը։ Այս գրքի կապակցությամբ թաշունների գովքին վերադարձավ Հ. Քյուրտյանը, կամենալով հերքել մեր հաղորդումը և նրա վրա հենված Գ. Տ.-Ավետիքյանի կարծիքը՝ Կիրակոս Եպիսկոպոսի հեղինակության օգտին¹⁷։

Վերջերս Ն. Պողարյանը հրատարակել է Երուսաղեմի ՆՆ 1133¹⁸ և 1236¹⁹ ձեռագրերում պահպանված այն օրինակները, որոնք օգտագործված էին Ա. Չոպանյանի կողմից և որոնցից առաջինը հրատարակել էր Հ. Քյուրտյանը։ Ն. Պողարյանը բանասիրական հարցեր չի շոշափել, իսկ նրա տպագրած օրինակներն էլ սկսվում են Տեր Հովհաննեսի անունով։

Այսպիսով, փաստորեն հրապարակի վրա են լռիկ Հովհաննես Եպիսկոպոսի անունով հայտնի շարքերը, և իսկական հեղինակն էլ համարվում է նա։ Պատկերացում, որը միանգամայն սխալ է և կարոտ արմատական վերանայման։ Եվ հենց դա է սխալմամբ, որ մենք շուրջ 40 տարի անց, նորից ենք մոտենում Կիրակոս, քե՞ Հովհաննես հարցադրմանը։

Հարցի պատշաճ լուծման նպատակով մենք «Գովանք թաշնոցի» վերևում հիշված բնագրից բացի, ծանոթացել ենք նաև ձեռագիր վիճակում գտնվող հետևյալ բնօրինակություններին.

1. Ձեռ. № 695, թերթ 239—240 (1664 թ.)
2. Ձեռ. № 5954, թերթ 20 (ԺԸ դ.)
3. Ձեռ. № 7717, թերթ, 109 (1695 թ.)²⁰
4. Ձեռ. № 8448, թերթ 128—130 (1697 թ.)
5. Ձեռ. № 9598, թերթ, 95—99 (1691 թ.)
6. Ն. Բյուզանդացու արխիվ, վավ. 235, թղթ. 55ա
7. Նույն տեղում, վավ. 55գ

Նկատենք, որ ձեռագիր այս օրինակների մեջ էլ առկա է նորից Տեր Հովհաննեսի անունը։ Բայց, թե իրոք, «Գովանք թաշնոցի» իսկական հեղինակը Կիրակոս Եպիսկոպոսն է և ոչ թե Հովհաննես Կիպրացին, դա անվիճելի է դառնում հետևյալ փաստերի շնորհիվ.

Ա) Որքան էլ որ շատ են Տեր Հովհաննեսի անունով հայտնի շարքերը, այնուամենայնիվ դրանք, իրենց հնությունով, XVII դարից այն կողմ չեն անցնում, մինչդեռ Կիրակոս Եպիսկոպոսի անունով շարքերից մեկը գտնվում

վեց ոչ թե 1941, այլ 1942 թվականին։ Մենք էլ ծանոթ չէինք Հ. Քյուրտյանի հոգվածաշարին, որովհետև մեր հաղորդումը տպագրության էր հանձնվել դեռևս 1940-ին։

16 Ա. Գ. Տ.-Պողոսյան, Բիոլոգիական մտքի զարգացումը Հայաստանում, Երևան, 1960, էջ 467—477։

17 «Հասկ», 1968, էջ 74—77։

18 Ն. Պողարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոյ Յակոբեանց, Երուսաղեմ, Գ, 1969, էջ 206—207։

19 Նույն տեղում, Ձ, 1972, էջ 327։

20 Այս օրինակը հավանաբար Կ. Կոստանյանցի օգտագործած վերահիշյալ երկու օրինակներից մեկն է։

է XV, իսկ մյուսը՝ XVI—XVII դարերում ընդօրինակված ձեռագրերի մեջ: Ինչպես տեսանք, այդ ձեռագրերն էլ ծագել են ավելի հին աղբյուրներից, այն էլ ոչ անմիջապես, այլ միջնորդաբար, որով և հեղինակը կապվում է XIII—XIV դարերի հետ:

Իր առարկությունների և փաստարկումների ժամանակ Հ. Քյուրտյանը ևս ելակետ է ունեցել ժամանակի պարագան, սակայն, ընկնելով թյուրիմացության մեջ: Ըստ որում, այդ թյուրիմացությունը կրկնակի հիմք է ունեցել. այսպես, նախ նրան այնպես է թվացել, թե Կիրակոսի անունով հայտնի շարքերը գտնվում են XVI—XVII դարերի ձեռագրերում, իսկ Հովհաննես Կիպրացին իր վերոհիշյալ տաղը գրել է 1480 թվականին: Իրականում, սակայն, այդ երկու տեղեկություններն էլ ճիշտ չեն:

Առաջին թյուրիմացությունն ստացվել է Ա. Տեր-Պողոսյանի անգգուշության հետեանքով: Նա նշել է, թե Կիրակոսի անունով շարքերը գտնվում են XVI—XVII դարերի ձեռագրերում: Պետք է ասել, որ այս նշումը վերաբերում է լոկ N 738 ձեռագրին, բայց ոչ N 3595-ին, որովհետև այն ընդօրինակված է XV դարում: Ճիշտ է, նրա ժամանակի մասին կոնկրետ տվյալ չի պահպանվել, սակայն բոլոր մասնագետները վաղուց ի վեր, հնազրագիտական տվյալների քննությամբ այն համարել են XV դարի ընդօրինակություն: Այդպես է արձանագրված բոլոր մատյաններում, քարտերում և այդպես է ներկայացված ձեռագրացուցակներում ու հետազոտությունների մեջ²¹: Այժմ էլ ոչ մի հիմք չկա այդ թվագրումը վերանայելու, որովհետև ձեռագիրն անվիճելիորեն XV դարից է գալիս:

Ժամանակի առումով հաջորդ շփոթությունը կապված է Հովհաննես Կիպրացու տաղի հետ: Նրա հրատարակված օրինակում, որը կատարել է Հ. Քյուրտյանը, կան այսպիսի տողեր.

Հայոց մեծաց ի թվ[ա]կ[ա]նին

Զ-ի և Թ-ին (1480)

Բանս ասացաւ ի շափ տաղին²²:

Այստեղ փակագծում զետեղված «1480»-ը Հ. Քյուրտյանի վերծանությունն է: Բայց որքան էլ որ շանալու լինենք՝ «Զ-ի և Թ-ին» տվյալից ոչ մի դեպքում նման տարեթիվ չենք կարող ստանալ: Շփոթությունն ակնբախ է: Բարեբախտաբար այդ աղաղակող շփոթությունը հետագայում նկատել է նաև ինքը՝ Հ. Քյուրտյանը և աշխատել ուղղել այն, տալով այդ տվյալի նոր վերծանություն.

Հայոց մեծաց ի թվականին

Ռ. Հ. և Թ.-ին (1480)

Բանս ասացաւ ի շափ տաղին²³:

Այստեղ արդեն, իրո՞ք, առկա է իսկական փաստ, որի համաձայն Հովհաննես Կիպրացին հայտնում է, թե ինքն իր այդ բանաստեղծությունը գրել է

²¹ Տե՛ս, օրինակ, «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», Ա, Երևան, 1965, էջ 1046: Տե՛ս նաև «Պատմութիւն Ֆարման Մանկանն», Երևան, 1957, էջ 6, 50 և այլուր:

²² «Հայաստանեայց եկեղեցի», 1941, էջ 125:

²³ «Հասկ», 1968, № 2, էջ 75:

ՌՀԹ, այսինքն, 1079 + 551 = 1630 թվականին: Հ. Քյուրաթյանը, սակայն, այստեղ էլ նորից անփութոխ է պահել իր սխալ վերծանությունը ստացած «1480» թվականը, որը ոչ մի հիմք չունի նաև այստեղ: Ուստի կարող ենք ասել Հովհաննես Կիպրացին, եթե այդ ժամանակ (1630 թ.) լիներ առավել 50—60 տարեկան, ապա նրա ծնունդը պիտի որոնեինք 1570—1580 թվականների միջև:

Այսպիսով միանգամայն անվիճելի է այն փաստը, որ Կիրակոս Եպիսկոպոսը շուրջ 300 տարով ավելի վաղ է ծնված, քան Հովհաննես Եպիսկոպոսը, իսկ նրա «Գովանք թռչնոցը» № 3595 ձեռագրում բնօրինակվել է վերջինիս ծնունդից առնվազն մեկ դար առաջ:

Բ) Հաջորդ խոշոր փաստը, որ խոսում է մեր կարծիքի օգտին և որի մասին նշել ենք դեռևս մեր վերսհիշյալ հաղորդման մեջ, շուրջ 40 տարի առաջ, Կիրակոս Եպիսկոպոսի անունով պահպանված շարքերի բնագրական անհամեմատ անաղարտ վիճակն է: Գրա երևում է բննվող շարքերում գովերգված թռչունների թվարկման կարգից: Վերևում հիշված բոլոր բնօրինակություններն այդ ավյարով, ինչպես տեսանք, բաժանվել են երկու խմբի.

ա) Ըստ հայոց այբուբենի գրված շարքեր:

բ) Խառն դասավորությամբ շարքեր:

Առաջին խմբի բնօրինակությունները պահպանված են Կիրակոս Եպիսկոպոսի անունով, իսկ երկրորդ խմբինը՝ Տեր Հովհաննեսի: Ըստ որում, առաջին խմբում գործ ունենք մտածված ու բանիմաց անձնավորության ստեղծած շարքի հետ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ խառնիխուռն և շատաճառարանված դասավորության: Եվ քանի որ թե՛ ըստ հեղինակի և թե՛ ըստ բնօրինակման ժամանակի առաջինը դարեր բնդգրկող ժամանակամիջոցով կանխում է երկրորդին, ուստի միանգամայն անվիճելի է առաջինի նախնականությունը:

Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի նաև շարքերի ծավալը: Ուշագրավ է, որ ամենաընդարձակ շարքը ամենահնագույն շարքն է՝ պահպանված № 3595 ձեռագրում և գրված ըստ այբուբենի տառերի հաջորդականության:

Ինչպես երևում է, Տեր Հովհաննեսի արտածումներն էլ հետագայում իրենց հերթին են ենթարկվել վերագասավորումների: Այդպիսի միտք է ծագում, օրինակ, Հովհ. քահ. Մկրչյանի տպագրած շարքի բնությունից: Այստեղ առաջին տանը հաջորդում են «Քաջ արծուին», «Արծին», «Արման», «Անկղն», «Արօսն» թռչունների գովերգը: Համեմատությունից պարզվում է, որ Կիրակոս Եպիսկոպոսի շարքում «Քաջ արծուին» տունը գտնվում է շարքի վերջում, իսկ այստեղ՝ սկզբում՝ «Արծին» տնից առաջ: Պարզ է, որ այդ տեղափոխություն կատարողը, հետևելով հանդերձ այբբենական կարգին, փորձել է թռչունները խմբել նաև ըստ տեսակների, ուստի «Քաջ արծուին» տունը շարքի վերջից բերել է սկիզբ՝ «Արծին» տան մոտ: Այս եղանակով նույն շարքում միմյանց մոտ են բերված «Գայլագուան» ու «Ազուավը», «Մունդուր բաղէն» ու «Շահէն բաղէն» և այլն: Նկատելով այս օրինաչափությունը, միաժամանակ շարքում շենք տեսնում բնդհանուր միասնականություն. այնտեղ վերստին առկա են խախտումներ:

Այս բոլորը նորից են համոզում, որ Կիրակոսի անունով պահպանված շարքերը ավելի հին են և ավելի հարազատ հեղինակային կորած ինքնագրին:

Գ) Որ Հովհաննես Եպիսկոպոսը կամ Կիպրացին բննվող շարքի իսկական հեղինակը չէ, այլ հետագայում նրանից օգտվող անձնավորություն, դա երևում

է նաև հետևյալ փաստից: Թռչունների գովքը Հովհաննես Կիպրացու անվան հետ կապված է երկու ճանապարհով: Առաջինը՝ վերևում թվարկված շարքերն են «Ես Յովհաննէս...» կամ «Տէր Յովհաննէս...» սկսվածքով: Այստեղ գործունենք ուղղակի «Գովանք թռչնոցից» անվամբ տների հետ՝ որոշ մշակումներով: Երկրորդը՝ Հ. Քյուրտյանի հայտնաբերած բանաստեղծությունն է՝ «Տաղս է ս[Ե]ր[ո]յ զատկին, Կիպրացի վարդ[ա]յ[ե]լի ասացեալ» խորագրով: Այս ստեղծագործությունը ոչ այլ ինչ է, քան Մուրատ Խիկարի հայոց զատկին նվիրված հանրահայտ գովքը: Միայն թե այստեղ այն հարստացված է Կիրակոս Եպիսկոպոսի «Գովանք թռչնոցի» որոշ տների վերամշակումով, ինչպես նաև այլևայլ տների շարակցումով: Հետաքրքրական է, որ բոլոր տների մեջ էլ որպես կրկնակ օգտագործված է «Յորժամ հայոց զատկին գայր» տողը՝ առնրված Մուրատ Խիկարից²⁴:

Որպեսզի ընթերցողին փոքր-ինչ տեղեկություն տված լինենք Հովհաննես Կիպրացու այդ տաղի և Մուրատ Խիկարի նշված բանաստեղծության առնչության մասին, ընդօրինակում ենք առաջինի սկզբի երկու տները.

Մարտն կու գայ ծաղկըներով,
Յերկնից հաւերն կարդալով,
Հրեշտակապետ փառս տալով,
Յորժ[ա]մ Հայոց զատկին գայ:

Ամբն ի երկինսն խիստ գոռաց,
Զողորմութեան ցօղըն ցօղեաց,
Լոյս գերազանց դերկիր ծագեաց,
Յորժամ Հայոց զատկին գայ...

Ամեն ինչ այնքան ակնբախ է, որ ավելորդ ենք համարում զուգահեռաբար վերհիշել Մուրատ Խիկարի տաղը²⁵:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ Հովհաննես Կիպրացին իր «Կիպրացի վարդ[ա]յ[ե]լի ասացեալ» տաղում փաստորեն օգտագործել է ոչ միայն Կիրակոս Եպիսկոպոսի «Գովանք թռչնոցի», այլև Մուրատ Խիկարի՝ Զատկի գովքը: Նա դրանք (ըստ երևույթին նաև ուրիշ տաղերի որոշ մասեր) միմյանց է ձուլել և ստացել մի նոր ու ընդարձակ տաղ: Թո՛ղ որ այդ համաձուլվածքի տերը համարվի ինքը՝ Հովհաննես Կիպրացին, սակայն բանասիրական միտքը պիտի կարողանա պաշտպանել նախ և առաջ այն հեղինակների իրավունքները, որոնցից օգտվել է նա: Ուստի ճիշտ չի վարվել Հ. Քյուրտյանը ոչ միայն Կիրակոս Եպիսկոպոսի նկատմամբ, այլ նաև Մուրատ Խիկարի, երբ Հովհաննես Կիպրացուն է հատկացրել նաև Մուրատ Խիկարի տաղը՝ տպագրելով նոր օրինակներ²⁶: Միաժամանակ չենք կարող շնկատել, որ Հովհաննես Կիպրացին ունեցել է նաև բանաստեղծական որոշ շնորհք և կարողացել է քաղածո ու սեփական տներից ստեղծել մի մեծածավալ բանաստեղծություն, որն օտար և հե-

24 Հ. Քյուրտյանը բնականաբար նկատել է Մուրատ Խիկարի անունը, սակայն ոչ միայն կարևորություն չի տվել դրան, այլև հրատարակել է նրա տաղի («Գովք զատկի») նոր տարբերակներ՝ դարձյալ Հովհաննես Կիպրացու անունով:

25 Կ. Կոստանյանց, Նոր ժողովածու, Բ, էջ 5—7:

26 «Հայաստանեայց եկեղեցի», 1941, հունվար-փետրվարի համարներում:

ուսման ամբողջում հնչել է որպես հայրենի աշխարհի, նրա գարնան ու բնության կարոտալից գովերգություն: Այս առումով Հովհաննես Կիպրացու ջանքերը կարոտ են բնության և գնահատման:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ մեր միջնադարյան պոեզիայում հանդիպող այն բոլոր մեծ ու փոքր շարքերը, որոնք վերաբերում են թուրքերի գովքին, պատկանում են ոչ թե Հովհաննես Կիպրացուն կամ Տեր Հովհաննեսին, այլ Կիրակոս Եպիսկոպոսին և գրված են XIII—XIV դարերում:

Ասվեց, որ այդ շարքից առաջ ու հետո նման շարք չի գրվել, շնայած, թուրքերի թեման տարբեր ձևերով մշակվել է: Այսպես ասելով, նկատի ունենք, օրինակ, Հովհաննես Սարկավազի հայտնի քերթվածը՝ նվիրված սարյակ թուրքին, վարդի և սոխակի գովքը՝ տարբեր հեղինակների մոտ և դանազան թուրքների առկայությունը՝ այլաբնույթ երգերի մեջ: Այստեղ առանձնապես ուշագրավ են ներսես Շնորհալու հանելուկներում տեղ գտած թուրքները, որոնց մեղ հասած և ստուգված քանակը հավասար է շուրջ երկու տասնյակի: Նույնիսկ հիմք կա մտածելու, թե Կիրակոս Եպիսկոպոսը իր տաղաշարքը մշտադաշտ է այդ հանելուկների ազդեցությամբ²⁷: Այդ տպավորությունն ենք ստանում, երբ համեմատում ենք նրանց, հիմնականում, քառատող լինելը, յամբական 8 վանկանի տողերը, նույնահանգությունը եղանակը, թուրքների անվանումները, խոսակցական լեզուն, ժողովրդական ոճը և այլն: Մեր կարծիքն ավելի համոզիչ է դառնում, երբ հիշում ենք, որ հենց նույն XIII—XIV դարերում Հովհաննես Մործորեցին, Տիրատուր Վարդապետը և ուրիշներ, ներսես Շնորհալուն հետևելով, գրում էին համանման հանելուկների նորանոր շարքեր:

Իրերի այս դրության մեջ նպատակահարմար ենք գտնում առայժմ տալ միմիայն Կիրակոս Եպիսկոպոսի անունով պահպանված շարքերի քննական բնագիրը: Ինչ վերաբերում է Տեր Հովհաննեսի անունով տարածված շարքերին, ապա դրանք կարոտ են առանձին բնության:

Ամփոփելով մեր խոսքը, կարող ենք ասել, որ X—XIV դարերում սկզբնավորված և զարգացման հունի մեջ ընկած հայ նոր գրականության լավագույն նմուշներից մեկը «Գովանք թուրքին» է: Այն մեղ հայտնի միակ ու լիարժեք ստեղծագործությունն է՝ հայրենի բնության թևավորների՝ թուրքների մասին: Նրա հեղինակը ոչ Ստեփանոս Լեհացին է և ոչ էլ Հովհաննես Կիպրացին,

27 Ահա ներսես Շնորհալու հանելուկներում տեղ գտած թուրքների անունները. սիրամարգ, խօսող, արագիլ, տատաղ, բուրբախ, ծիծառ, ցօխարիկ, դուռն, շնոր, հարալ, շիտ, անձեղն, արտուտ, բրնձ, բոբ, սագ, կախա, ազուս (4 հանելուկ), համաու, խի (օգտվել ենք 1321 թվականի ընդօրինակությունից՝ պահպանված Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2961 ձեռագրում):

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 771 ձեռագրում (թերթ 437ա), XVIII դարի գրություն, թվարկված են թուրքների հետևյալ անունները. «Աւմաւ, անկղ, արօս, սագ, սիրամարգ, կոռնկ, մարի, հաւալուսն, աղավնի, խշառնույս, կասկամ, խի, անկուլ, շնօստ, արագիլ, կաշաղակ, կեռկաուց, տատաղ, կովհարուսիկ, ծիծեն, հոփոփիկ, ծիտ, խոսող, արտուտիկ, անձղ, բուրակ, նուննունակ, լծկլ, մանողակ, պիլպիլ, եզնարուսիկ, բու, յովանակ (Յովանահա՛ւ), սարեկ, պղպիղ»:

Նույն ձեռագրի 198ա թերթում ներմուծված է «Բառ գիտելիք ի դիպող ժամու ուրուեֆից» խորագրով փոքրիկ բառացանկ, ուր կան թուրքների անուններ. Յին, անգղ, հապար (հաւատօրիկ), եղամաղ, Բաշահաւ, տխակ, հաւալուսն, կարպ, Բաւարդ, յապոպ, շիղ, ցուրեան (ցախտորե՛կ)»: «Չիղը»-ը՝ շղթիկն է՝ դասված թուրքների շարքը:

որոնք ապրել են XVII դարում: «Գովանք թռչնոցը» պատկանում է XIII—XIV դարերում ապրած Կիրակոս Նսիսկոպոսի գրչին:

Որպես չափածո ստեղծագործություն «Գովանք թռչնոցը» արժանի է հատուկ բնության: Ասենք միայն, որ այն XIII—XIV դարերից մեզ հայտնի սակավաթիվ այն ստեղծագործություններից մեկն է, որոնք ամբողջապես աշխարհիկ են և լիովին ազատագրված կրոնական տուրքից ու անընթացից: Հեղինակը նկատի է ունեցել սոսկ բնությունը և նրա անաղարտ գովքը՝ հենց սկզբից ասելով.

Կամիմ գովել զհաւր հաւասար՝
Յիրախութիւն մարդկան համար...

Ներկայացվող բնագիրը բաղկացած է 91 բառատող տնից: Կան 2 տներ, որոնցից մեկը՝ 5, իսկ մյուսը 6 տողանոց է (193—197 և 346—351-րդ տողեր). դա հավանաբար հետադայի փոփոխության արդյունք է: Որպես կանոն ամեն տան մեջ գովերգված է մեկ թռչուն, բացի առաջին տնից, որն ունի հիշատակարանային բնույթ: Մնացած 90 տներից 8-ում կրկնված է նույն 8 թռչունների (ազոաւ, անձեղն, գուգու, կաքաւ, ճնճղուկ, շահէն բազէ, շիտ, պլպուլ) գովքը, իսկ սիրամարդ թռչունին նվիրված է 3 տուն (302—314-րդ տողեր): Փաստորեն 91 տնանոց շարքում տրված է 80 թռչունի գովք: Բոլոր տներն ավարտվում են այբ, աբ (առ) հանգով՝ շահչված առանձին տողերում նկատվող մասնակի շեղումները: Միայն 2 տան (37—40 և 206—209-րդ տողեր) հանգերն այլ են. իսկ դա ենթադրել է տալիս, որ այդ տները հետո են մուծվել շարքի մեջ:

Քննական բնագիրը կազմելիս, միօրինակության նպատակով կատարել ենք հետևյալ մասնակի ու անհրաժեշտ միջամտությունները.

ա. Պահելով մասսայաբար օգտագործված «աւ» ձևը, մեկ-երկու դեպքում հանդիպող «օ»-ն դարձրել ենք «աւ»:

բ. Սակավ հանդիպող վերա, զեա, եփ, երփ և բաա ձևերը ճշտել ենք տաղաչարքում իշխող վերայ, զեդ, երբ և բադ ձևերով:

գ. Առավելություն ենք տվել մասսայաբար հանդիպող կայբ, զայբ, կաբաւտանայբ և նման ուրիշ բայաձևերին՝ ավելի սակավ օգտագործված կաբ, զաբ, կաբաւտանաբ ձևերի նկատմամբ:

Կետագրությունը, տնատուժը և տողակալուժը՝ մերն են:

ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԳՈՎԱՆՔ ԹՌՉՆՈՅ

Տէր Կիրակոս՝ հոգով տկար,
Եպիսկոպոս՝ յերկիր աւտար,
Կամիմ գովել զհաւք հաւասար՝
Յուրախութիւն մարդկան համար:

- 5 Արծիւն իջնէր շառանչելով,
Գայր ի լերանց բարձանց ի վայր,
Առնէր զորսն և վերանայր,
Երթայր նստէր այլ վայր ի քար:

- 10 Արման մեծ էր ու անհնար,
Հայէր ծովուն յատակն ի վայր,
Շալկէր շատ փայտ և վերանայր
Լիրանանու լեռնէն ի վայր:

- 15 Անկղն իմաստուն էր և խիկար,
Նայ զմեռնելու մարդն իմանայր,
Երբ մարդն ի յինքն հոտոտայր,
Նայ հոտն զար մուշկ ու ամբար:

Աղբյուրներ

A=Ձեռ. № 3595, Թերթ 69ա—79բ: ԺԵ դ.:

B=Ձեռ. № 738, Թերթ 113ա—116բ: ԺԶ—ԺԷ դդ.:

Խորագիր

B Անխորագիր:

Բնագիր

- 1 A Եւ Կիրակոս:
3 B զհաւերտ:
4 B Ուրախութեանն:
5 B շառնչելով:
7 A ըզորսն:
9 A անհունար: B մեծ է:
10 A Հայէր ընդ ծովուն ատակն:
11 B Շալկել:
14 A յիմանար: B Զմահականացու մարդն յիմանայր:
15 A յինքնն:
16 A յամբար: B Եւր հոտն զայր:

- Արաւարն մեծ էր քան զոշխար,
 Զաւրն ի դաշտերդ կու կենայր,
 Երբ կու թռչէր՝ նայ ցած կերթայր,
 20 Զեդ գէր մարդուն հետուն գայր:

Աղանին ոսկի փետուր,
 Քան զամենայն հաւերն՝ արդար.
 Նոքա կապեն երամ հազար
 Եւ մի կամաւք վարին յաւժար:

- 25 Ազոան ի նոյի տապանն կայր,
 Երբ շրհեղեղն կու ծփար՝
 Ի դուրս ելաւ խապրի համար,
 Ի յետ շղարձավ. անէծք էառ:

- 30 Ազոան խեռ էր ու յարար,
 Զաւրն բարի խապար կու տայր.
 —Տիկին, յարի ձուածեղ եփէ,
 Քեզի բարի հիւր մի կու գայր:

- Արտուտիկն էր դրել վեղար,
 Զեդ հաբեղայ աղաւթարար,
 35 Առաւատուն երբ լուսանայր,
 Գովեր քղտէրն բարերար:

- Արագիլ մեծ հաւ ու հով,
 Երկայն ու բարակ ճրվերով,
 Ի ձոր ի վայր գայր խաղալով,
 40 Գորաներ ու խըլիզ քաղիլով:

17 B Արաւան մեծ է գէտ:

18 A Երբ կու թռչէր նայ ցած կերթար: B դաշտերդ կու կենայր:

19 A Զաւրն յարտերն կու կենար: B Երփ:

20 A մարդու հետունն: B Զէտ: հետն գայր:

21 A Աղանի:

22 B հաւերա:

23 B նոյ լըղարկեց, թէ բեր խապար:

24 B նա երթայր կանանչ տերեւ առնէր ու գայր:

25 B տաճարն կայր:

26 A ծրփար: B Երփ շրհեղեղն կու ծփայր:

27 A դուր: B նոյ լըղարկեց թէ բեր խապար:

28 A գանեծք: B նայ փխ Ի:

29 B 29—32 շիֆ:

31 A ձուածեղ փխ ձուածեղ եփէ:

33 A 33—36 այսպէս.

Արտուտիկն երբ հովրոար,

Առաւատուն երբ լուսանայր,

Անդադար փառարանէր գմեր տէրն,

Որ յիւսին երկինքն կար:

35 B եփ լուսանայր:

37—40 B շիֆ:

Անձեղն գիտէր զբարին և զչար,
 Ամէն մարդոյ կայնէր խապար,
 Զամէն երթայր նստէր ի ծառ
 Ու կու մատնէր զինչ կու տեսնայր:

45 Անձղան ազին էր խիստ յերկար,
 Ինքրն թռչէր ի ծառէ-ծառ,
 Երբ որ բարի խապար լրսեր,
 Նայ գայր յերդիքրն կարկըջայր:

Բազան թևաւքն էր սուր և սայր,
 50 Երթայր գամէն հաւերտ որսայր,
 Երբ ինք թռչէր սարէ ի սար,
 Նա սասան'ին հաւերտ հաւսար:

Բրբռէճի աչին՝ շաղար,
 Զարեգական լոյսըն շտեսնայր.
 55 Ինքրն գիշերն ի շուռ կու գայր,
 Զգողն ու գտառ մարդն յիմանայր:

Բուն կու շրջէր գիշերավար,
 Յորժամ լինէր մութն ու խաւար.
 Երբ առաւառն մաւտենայր,
 60 Նա կուրացել բնկնէր ի վայր:

Բաղիճոնին ասեմ այլ վայր,
 Որ ինքն ի բող նման լինայր,
 Հետ բաղերուն ի շուռ կու գայր.
 Էր ինքն փոքրիկ ու խիստ ախմար:

65 Գուգուն յամէն գարուն կու գայր.
 Ի վերայ գազթան՝ ծաղիկ մի կայր.
 Նայ անիծանէր զՅուդայ ու զՊեղատոս
 Եւ զանհաւատքն հաւասար:

Գուրպարարն էր խիստ բանրար,
 70 Զեղ գտակրար կամ գուրպարար,

41 B զչարն: Այս տունը՝ «Անկղն...» (13—16-րդ տողեր) տնից հետո:

42 B մարդոս:

43 A նքստէր:

45—46 B շիֆ:

49—52 A շիֆ:

53—56 B շիֆ:

57—60 A շիֆ:

61—65 B շիֆ:

66 A Ի վերայ գազթանն ծակ մի կայր: B մին կայր:

67 A Տանէր զՅուդայ ու զՊեղատոս: B զՈւգա:

68 A Ու զանհաւանքն:

70 A կուրպարար: B Զետ:

Զրոյնն զրել ի տեղ զրժար,
Ներքերն՝ ծով, վերերն՝ ծառ:

Գայլագոռաւուն բերան էր գայլ,
Զեղ սատանայ սե կու փայլայր,
75 Խիստ գիշակիբ ու խիստ յայար,
Խա՛յ կու կանչէր երբ քաղցենար:

Գուգուն առեմ, հաւիկ մի կայր,
Մով ու ի ցամար ի շուռ կու գայր,
Զմեռն՝ խիստ լիղառանայր
80 Ի ամառն խաւշ գէր կու կենայր:

Գարարն գայր գետովն ի վայր,
Հանց լայն ու մեծ գինչ նաւ կու գայր,
Յանձն է հագել սպիտակ պայծառ
Ի ի կտուցն մեծ ճոթոն մի կայր:

85 Եղկիանոս քաղուկ մի կայր՝
Միրանավիզ կանաչկայփայլ,
Դէմ արևուն՝ վիզրն փայլայր,
Որպէս զոսկի ծիրան կու տայր:

Եղնարաւտիկ հաւն է տրուառ,
90 Հեռ աղաւտին ի շուռ կու գայր,
Քաղէր զորդունքն և կշտանայր
Ու իր ձագերուն՝ առնուր, զրնայր:

Զմկրնչիտն Սողոմոն դեսպան արար,
Թէ գնա փայտ բեր, որ ոչ ծուռ է ու ոչ ճարտար,
95 Նայ ի խարձերն ի շուռ կու գայր
Ու ի հետ կասէր, թէ փայտ շկայր:

Ըռանահաւն է պայծառ,
Իր ձայն անուշ որպէս շաքար,
է գեղեցիկ ու խիստ պայծառ,
100 Սպիտակագոյն ուղղայարմար:

71 B Զրունն զնէր:

72 B Ներքերն: վերերն:

73—80 B չի:

81 A վար:

82 A գար:

83 B Անձն սպիտակ էր աննշմար:

84 A կար: B 'Վ ի:

85 B մի քալ:

86 B Միրանավիզ կանանչկայփայլ:

87 B փայլար:

88 A կրտայր:

89—100 B չի:

Թութակն ի մեծ դարպասն կայր,
 Չթողոյր զխաթունն, որ բողանայր.
 Թէ խաթունըն շնանայր,
 Չայն պարոնին խապար կու տայր:

106 Թանկագուան է խիստ յայար,
 Հետ ձմռանն ի շուռ կու դայր.
 Էր ինք գիշակէր ու խիստ յայար.
 Չայ կու կանչէր երբ քաղցենայր:

110 Ժրուպոուն ձայնիկն դայր
 Չեղ զերգեհոն, որ կու ցընծայր,
 Գարրիէլի փողոյն նրման,
 Որ մեռելոցն ձայն կու տայր:

115 Իթալկուն էր խիստ ճարտար,
 Փոքրիկ ու խիստ կու վերանայր,
 Մեծ հաւեր բերէր ի վայր,
 Ամէն մէկ՝ շորս-հինկ լիտր կենայր:

120 Իշտրոմզուն թէն էր նկար,
 Ըղտու կողուան նման լինայր.
 Չիւր ձուն կանխէն յամէն տաճար,
 Յիւր ծիրան՝ ալմաստ-երկաթն կայր:

Լըծէ-լծէն ի շուռ կու դայր,
 Շինակներուն խըրատ կու տայր,
 — Լծէ՛-լծէ՛, ճարտա՛ր Լծէ. —
 Խոփն ի յոսկին ի ներս կերթայր:

125 Լորիկն դայր անմեղարար,
 Ի գրիւ երթայր ու հետկրտայր.
 Երբ ի յակներքըն մաւտենայր,
 Ընկնէր ի վիզն ու թովոայր:

100 A ուղայարմար:

101 B դարպաս կենար:

102 B Պա՛ւէր զխաթուն, որ շպողանայր:

103 A Չինչ որ տիկինըն կու աչնէր:

104 B Ասէր ընդ պարոնն ու շամշնայր:

105 B 105—116 շիֆ:

106 A ձրմրոանն:

117 A Իշտրոմզուն թենքըն կայր:

118 A կողոփ: B Ուղտու:

119 A Չիւր: B ամէն:

120 B Իւր: յալմաստ:

121—124 B շիֆ:

125 B անմեղարար:

126 A Ու ի: B Ու գրիւ:

127 B Երփ:

128 A Թրովոայր:

130 Լուսկն փոքր էր և անկար,
 Զթուզրն ծակէր ու ի ներս կենայր.
 Երբ ուզան սպրարէր՝ ազին վերնայր՝
 Մքտնէր ի յոսն, որ շիմանայր:

135 Խիւն ի մորին մասխարանայր,
 Ի ծառէ-ծառ կու պոռթկտայր,
 Զեղ ու պառչէր, զեղ տղայ կու լայր,
 Ամէն մարդու բանիւ լինայր:

140 Խաւսաւզն ի տունն կու կենայր,
 Գիշերն երթայր ելներ ի թառ,
 Երբ կուկրուէր, ծափուցն տայր,
 Ի հրեշտակաց անու բարբառ:

Խուփու խաթունն երբ բաղցննայր,
 Նա կու ճորայր ու զբրդբրայր.
 Երբ որս այնէր ու կըշտանայր,
 Լուկ զեղ ըզմարդ կու բբրբրոայր:

145 Ծառկտուցն ի ծառն երթայր,
 Զբոյն փորէր ի ծառն ի վայր,
 Զփայտն կոփէր զեղ ըզնաճար,
 Որ սղոց ու երկաթն շղիմանայր:

150 Ծիծեռնիկն ելել ու եկել
 Յիւր հայրենի տուն և տաճար,
 Ի տաճարին վերայ նստէր,
 Սաղմոս ասէր ինքն անդադար:

155 Կարնկինն երամ կապին
 Եւ հետ իրաց երթան ի շար,
 Կանչեն մէկ զհետ մէկի,
 Ի շարկամաց կենան բեկառ:

Կարան ի բարրն կու կենայր,
 Կու կարկըճէր ի բարուիրար,

129—132 B շիֆ:

133 B Խիթն:

134 A պորտփկայր:

135 A պոչէր: տղա կու լար: B դու:

136 B Ու ամէն:

137—148 B շիֆ:

149 B Ծիծրոնիկն:

150 B Իւր հայրեն տունն ու տաճարն:

154 AB հետ:

157 B 157—168 շիֆ:

160 Զքաջ արծրու շաշունն առնէր,
Մէջքն բեկէր ու ընկնէր ի վայր:

Կարան է խայտիւ շինելու,
Զինքըն խայտուել է խիստ պայծառ,
Զոտքն ու զկտուցն հինայել
'Ի ի լերանքն ի շուռ կերթար ու գայր:

165 Կովկորոյսն են քոյր ու եղբայր,
Կովն կորել ու ի շուռ կու գայր.
Քոյրըն հարցնէր, թէ «զկովն գտա՞ր».
Նա եղբայրն ասէր, թէ «Հան չկայր»:

Կեռ կտուցիկ հաւուկ մի կայր,
170 Հագնէր կապուտ ու պարծենայր,
Թէ՛ գայդ հաւերա որ գովեցէր՝
Զեղ զիմ փետուրս իսկի չկայր:

Կիվին է զինչ գարեղայ,
Վեղար դրել զլխոյն վերայ,
175 Զաւրն ի ճղանքն կու կենայր
Զգողն ու զտրուտ մարդն յիմանայր:

Կանչուկ հան երբ ցրտանայր,
Զուրա կուզէր իր մանտրկար,
Երբ որ կոնակն ջերանայր,
180 Նայ ոչ ջուրայ՛ւ ոչ մանտրկար:

Կասկամն կախուել ընդ ծառն ի վայր,
Յաշիցն արին կու կաթկթայր,
Կու կանչէր հազար զինահար.
Մէկ մի շերթայր՝ առնոյր ի վայր:

185 Հաւալասան հաւիկն ողբայր՝
Որ ի Դաւթեան Սաղմոսն կայր,

163 A հինակի:

166 A հօն:

169 B Կոսյկոսայ հաւուկ մին կայր:

170 B Հագել կանանչ ու պարծենայր:

171 B թէ այտ ամէն հաւերտ որ կայր:

172 B գետ:

173—160 B յի՛ք:

181 A Կասուկամն: B կախուել ի ծառն: Այս տունը «Կեռ կտուցիկ»-ից (169—172-րդ տողեր) առաջ:

182 B Յաշիցն:

183 B զէնհար:

184 B Մէկ մին: առնէր ի վայր:

185 A Հաւալասան հան է պայծառ:

186 A Ինքն ի Դաւթայ: կար:

Ինքն յանապատն կու կենայր,
Աւրինակ էր գՔրիստոս արդար:

190 Հորալն մեծ հաւ կերենայր,
Ի շուռ կու գայր բուշնի համար,
Կապոյտ հագել էր և կու լայր,
Զեղ սգաւոր անմխիթար:

195 Զիւնձիւնիկ հաւուկ մի կայր,
Որ ինքն յամէն աշուն կու գայր,
Գայր ու հանց խապար կու տայր,
Թէ՛ ով տուել կապա՛ ի կար,
Ատոր ցուցէր՝ ձիւնն կու գայր:

200 Զրկնկլուն ըռասմն կայր,
Որ դարբն ձուկն կրլանէր,
Զիր ժամանակն շկշտանայր,
Փարն որդնած, և հոտն գայր:

205 Ծնճղուկն ի շէնքն կու կենայր,
Յամէն ցվիք կու ճվճվայր,
Ինքն ապրէր տարիք հազար,
Ով զինքն ուտէր՝ խիստ շնանայր:

210 Ծրնճրղկիկ, բարակ ճրվիկ,
Իր կերակուրն երկու հատիկ,
Երթայր մրտնէր ի նեղ ծակիկ
Ու այնով այնէր դարբն դատիկ:
Ծայնկն ի յաւորն վերանայր,
Բոլոր երկնաւորն գան ի սար,

187 Ա աստուած փխ արդար:

188 Ա Զմեր տէրն որ յեալին երկինքն կար:

189 Ա Հարալն: Ե կու երենայր:

191 Ե Կապոյտ: ու:

192 Ա սգաւոր ու անմխիթար:

193—197 Ե Այս հինգ տողի փոխարեն ունի.

Զիւնձուկն ձայն ածէր
Վասն ձմտան եփ ձուներն գայր,
Թէ՛ ո՛վ կապայ ունի անկար,
Թող շուս կարէ, որ շքրտանայր:

198—201 Ե չիք:

202 Ա Ծրնճղուկն: կենար: Ե [Ծ]նճղուկն:

203 Ա ցվիք իր ձայնքն գար: Ե Ամէն:

204 Ա Ինք ապրի տարի հազար:

205 Ա Ով զնա ուտէր խիստ շրնանար: Ե նա փխ խիստ:

206—217 Ե չիք:

210 Ա յաւորն:

Երթան խաղան մարգեր ի վայր,
Տանին գիրենց սէրն ի կատար:

Մանկղաթևին պիտի խղճալ,
215 Ինքրն չկարէր նըստիլ ի վայր,
Քաւ էլ թէ բարձրը տեղ լինայր,
Որ ինք թըռչէր յայնկից ի վայր:

Մեղվընքաղին մեղքն էր յերկար,
Թողել զմորեխն, որ չէր շահարար,
220 Զմեղուն քաղէր անխղճարար,
Մեղուն դատէր մեղրի համար:

Մաշկաթևին փետուր չկայր,
Զինչ որ գործէ զսէկրն կաշկար,
Ունի ականջ ու ազին ի վայր,
225 Յիստակ զեղ մուկն է ոստըւար:

Յոպոպիկն էր զարդարեալ,
Ի գլուխն ունէր թագ և կատար,
Ինքն յեզր շինին կենայր
Եւ ի պարիսպ քաղքին ձայն տայր:

Յովանահան փրչէր սաֆար,
230 Զեղ զեղեգան իր ձայնըն գայր,
Հագել է լուրջ ու զեղին շար,
Ի պաղչանին ի շուրջ կու գայր:

Շահէն բազէն էր շահարար,
235 Ինքն յամէն դարպաս կենայր,
Յուր որ աղուոր պարոնըն կայր՝
Ի վերայ բազկին ի շուռ կու գայր:

Շահեն բազէն համլայ զընէր,
Ինքն զհաւերն ի վայր կու տայր,
240 Զեղ ըզթուխ ամպ ինք գիզանայր,
Կարկուտ ածեր ու կայծկտայր:

218 B [Մ]եղվըրդուն մեղքն է:

219 B չէ:

220 B Կուտէ զմեղուն անխղճարար:

221 B Որ կու դատի մեղրի համար:

222—225 B լիֆ:

226 A Յուպուպիկն է: B [Յ]ոպոպիկն էր զարդարել:

227 A Ու ի գլուխն ունի թագ:

228 A Ինքն կենայր յեզր ի շինի: B էրակ փխ Ինքն:

229 A Կամ ի պարիսպ քաղքի:

230 B 230—273 լիֆ:

- Շաշորդ հաւուն լեզու շկայր,
 Զիր ժամանակն մունջ կենայր,
 Այլ իրք շուտէր ինք, քան զմուրտար
 245 Կամ մեծ ոսկոր-որ կրլանայր:
- Շնարարն զերդ ներկրրար,
 Կարմիր երեսք, դեղին աստառ,
 Ի շամբերըն կու կենայր,
 Շընլակոտի պէս կաղկընձայր:
- 250 Շալամ, ասեն, հաւուկ մի կայր,
 Որ յըզտու կողեոն նմանէր,
 Զեղ ըզխաւաւղ ինք ձայն ածէր,
 Երբ ծափ զարկնէր՝ ինքըն խաղայր:
- 255 Ուրուրն ի շէնըն կու կենայր՝
 Զեղ հարամի կամ զեղ թաթար,
 Աննոյր զհաւձագն ու բարձրանայր,
 Թէ հաղար մարդ կանկնած կենայր:
- 260 Ոսկրրկուլն էր խիստ խիկար,
 Զափով զոսկորն ի կուլ կու տայր,
 Թէ աւելի քանց զհաղն երթայր,
 Նայ լուկ մեռնիլն էր նորա ճար:
- 265 Զոր Յակոբին պիտի խըղձալ,
 Վիզն է բարակ ու անձն է նիհար,
 Զարն ի գետափըն կու կենայր,
 Զողջն արն ու մէկ ձկան համար:
- 270 Զբտիկ փոքրիկ հաւիկ մի կայր,
 Իր բոյն ի մէկ մաղէ լինայր,
 Երբ որ հարաւ քամին շնչայր,
 Իր ձագերուն սա մահ կու տայր:
- 270 Զիտն ուսել էր հայնց հունար,
 Հաւկոյթ ներկէր ինքն ճարտար,
 Առանց տարուն ՚ւ առանց ժանկառ,
 Հաւկիթ ներկէր զատկի համար:
- 275 Խաղող ջրովն ինք գիրանայր,
 Խաղող ջրովն ինք հարբենայր,

252 A քղկաւաւղ:

274 B [Զ]իտն ի խաղող գիրանայր:

275 B Հաղող ջրովն հարբենայր:

- Ելներ, նստէր ի վերայ ճղին,
Ու տայր զամէն շոր թուզն ի վայր:
- Պլպուզն ի վարդն կարաւտնայր,
Զինչ որ սիրեն երկուք զիրար.
Քանի զնա կու հոտոտայր,
Սիրոյն լինէր խն ու խումար:
- 280
- Պլպուզն ասէր խաղ ու խաղալ,
Զվարդն ու զնոճէսն զովէր յիրար,
Ինքն խաւսէր խիստ անդադար,
285 Զեղ զինէհար մարդ ու խումար:
- Պրղպրղուն զըլուխն է քար,
Ինքն ի Հրնդկաց աշխարհըն կայր,
Ի գլուխն ծեծեն երկաթ ու քար,
Նայ իսկի շասէ, թէ ցաւ կու տայր:
- 290
- Զահրիկն փոքր էր զեա ծրար
Ու զընդընայր զեղ մանծրրար.
Շաբաթն ի բուն ինքըն ջանայր
Ու Կիրակին՝ մանած չը կայր:
- Զարուն ասէր արուեստարար
295 Զեղ զհհենի պէս կու ցուայր,
Զեղ Գաբրիէլ զփողըն զոչէ,
Յանեն մեռեալքըն հաւասար:
- Սընդուր բազայն երբ բարձրանայր,
Զիւր շուքն ի ջուրըն տեսընայր,
300 Գիտէր, թէ հաւ էր կրոտարար,
Իջնոյր խեղդէր ի ջուրն ի վայր:

276 B Զեա հարբած մարդ ասեր ընդ ալ:

277 B Զիտն թուէր լուկ հոփայր:

278 [Պ]լպուզն: կարաւտնայր:

280 A նա: B վարդն թավէր ու հարբենայր:

281 B Սիրուն դառնայր:

286—289 B չիք:

290—293 B տունն է.

Զահրիկն փոքր է զեղ ծրար,
Զընդըն այնէ զեղ մանծրրար,
Մանէր զարն ու զգիշերն ի ծարէ-ծար,
Յետեն իսկի մանած չկայր:

294—297 B չիք: Ապա՝ «Սաղգրիկն», «Սարիկիկն», «Սանդուր բազան»:

298 B Սանդուր բա[...] մլայ զնայր (հալանարար՝ բազան էամլայ):

299 Զիւր: Տեսընոյր: B ջուր [...] այր:

300 B Գիտէր, թէ որս է ու զնայր:

301 B [եկ]խտէր ընդ ջուրն ի վայր:

- Սիրամարգ հաւն էր թագ յարմար,
 Ի գլուխն՝ երեք փետուր պայծառ,
 Երեքճղին մարգարտաշար.
- 305 Իւր անձն ամէն՝ ակն ու գաւհար:
 Կուրծքն ու շըլնիքն էր դար ի վայր,
 Լուրջ ու կապոյտ ծիրսն կու տայր,
 Թևերն ամէն զըմբութ ու լալ,
 Ոսկի ակունք՝ արծաթափայլ:
- 310 Ագին յերկայն, շառուեղբ ու լար,
 Զեղ գերկընուց կարմիր կամար,
 Լուսրնկայն բոլրէր ի նայ
 Կամ զարեգակն, որ գայր ի մայր:
- Սազն ի յարաւտ երթայր ու գայր,
 315 Զեղ ըզպախրէ կամ զետ ոչխար,
 Սղոց ունէր զեղ գանկըրար,
 Երբ գողըն գայր՝ շոյտ յիմանայր:

- Սախայ հաւն ընդ վիզն ի վայր
 Տըկճոր՝ շըրով ու ի շուռ կու գայր,
 320 Յանջըրդիքըն շուր կու տայր
 Այլ ձագերուն, որ շճարեկնայր:

- Սաղգրին երթայր ընդ սազն ի վայր,
 Շատ մի ճանպահ ու շխոնջինայր,
 Բոլոր ծովուն առնու շամբար.
 325 Մարդ ի յիրեանց հոգըն շկայր:

- Սարեկն ասէր ու գողղայր,
 Զեղ սարսըփոտ կամ դիւահար,
 Զեղ ըզխաղցաւղ շալփալազարկ,
 Ինքըն գարնէր ու ինքըն խաղայր:
- 330 Սալամն անգէտ էր ու յիմար,
 Հայէր ի մարդն ու փախշինայր.
 Երթայր մտնէր ի ծակն ի վայր,
 Ագին ու թերն ի դուրս կենայր:

302—321 B շի:

314 A Սարն:

323 B շխոնճենար:

324 B առն շամբար:

325 B յիրեանց:

326 B Սարիկիկն ասէր ու ի գող ելնէր:

327 B Զեղ սարսափոտ կամ դիւայհար:

328 B Զե[տ] զխաղացող շալփալայզարկ:

329 B Ինքն: ու ինքն: գարնէր շի:

330—333 B շի:

- Վարժնակն գայր զեղ մնջնայրար,
 335 Զարկնէր զձագոց երամն ի վայր,
 Փախչին հաւերն, ընկնին ի վայր,
 Ներքև թրփին՝ երեսք ի վայր:

- Տատրրկիկն աւետարեր
 Քաղցրը խաւէր ինքն և ցնծայր,
 340 Ի վերայ վիմի բարձրը նրատէր,
 Գուշակ լինէր գարնան համար:

- Տէր Գրիգորիկ հաւիկն արդար,
 Զեղ վարդապետ քարոզ կու տայր,
 Ի վերայն հազել կապոյտ շուրջառ,
 345 Զեղ քահանայ հանդարտարար:

- Տան հան ի տունն կու կենայր,
 Զեղ կուրատոր խիստ կու ճոխայր,
 Դեղէր ըզտունն ու շամշրնայր
 Ու երբ կու աւելին, այլ կու լնայր,
 350 Սիրտ հանէր զտէրն, որ խիւնայր,
 Բայց հաւկթով մի հեշտենայր:

- Բարիլ, ասնն, հաւուկ մի կայր,
 Որ ի Հընդկաց աշխարհըն կայր,
 Ի քթէն ընկնէր ակն ու գահար,
 355 Քան ըզծովու այլ աղէկ շահար:

- Քրթակնիկ հաւուկ մի կայր,
 Սև հաւի փուշըն կու կենայր,
 Թըովզք այնէր, ոտաւըն երթայր,
 Ինքն յանջրրդիքըն կու կենայր:

- 360 Քարրղղին բոյնն է դրժար,
 Որ է շինել երկաթ ու քար
 Ու է դրրել ի խիստ դրժար
 Եւ ի ներքերն ծով էր և քար:

334 A մնջնար: B զերդ:

336 A ու ընկնի: B Հաւքն զոզան: վար:

337 B ներքև թրփին:

338 B աւետարեր:

340 B վիմին նատէր: Բարձրը շիւ:

342 B Տէր Գրիգոր հաւուկն:

343 B զեղ վարդապետ:

344 A շրջառ: B Անձն հազել կապուտ:

345 B հանդարտարար: Այստեղ ընդհատվում է. սկսվում է այլ նյութ. «Ման, որ պտուղն ի վայր գայ, Գ խաշափառ կախէ, այլ վայր շգայր...»:

355 A ջահար:

358 A ոտաւըն:

365 Քաջ արծուուն նման շկայր,
 Երբ շառնչէր յաւդից ի վայր,
 Նայ սասանին հաւր հաւասար,
 Հապրատակունք, վայրի ոչխար:

А. Ш. МНАЦАКАНЯН

СТИХОТВОРНЫЙ ЦИКЛ «ВОСХВАЛЕНИЕ ПТИЦ», ЕГО АВТОР И ВРЕМЯ СОЧИНЕНИЯ

(Резюме)

Начиная с XVII в., в армянских средневековых рукописях обнаруживаются многочисленные варианты стихотворного цикла, посвященного восхвалению птиц и связанного с именем Тер Ованеса. Многие из них так и печатались и распространялись как разновидности творчества Тер Ованеса. В настоящей статье приводятся аргументы в пользу того, что автором «Восхваления птиц» является не Тер Ованес, а епископ Киракос, а также в пользу того, что последний жил в XIII—XIV вв. В качестве основания использованы рукописи Матенадарана им. Маштоца № 3595 и 738, первая из которых переписана в XV в., а вторая—в XVI—XVII вв. Обе они не опубликованы, здесь впервые представлен их критический текст. Выясняется, что «Восхваление птиц» было первоначально написано в порядке армянского алфавита (U—P), затем были беспорядочно выведены отдельные строфы как принадлежащие перу Тер Ованеса. Этот Ованес отождествлен с Ованесом Кипреци, жившим в XVII в.

Стихотворный цикл епископа Киракоса «Восхваление птиц» принадлежит к числу тех уникальных образцов секуляризирующейся армянской литературы X—XIV вв., которые совершенно свободны от дани религии и проповеди. Этот цикл очень важен с точки зрения литературоведения. Велико его значение и с точки зрения естествознания и зоологии, ибо в девяносто одной его строфе восхваляются и характеризуются 80 птиц.

A. MNATSAKANIAN

LE CYCLE POÉTIQUE „LOUANGE DES OISEAUX“, SON AUTEUR ET L'ÉPOQUE DE SA CRÉATION

(R é s u m é)

A partir du XVIIe siècle dans les manuscrits arméniens on découvre de nombreuses variantes du cycle poétique consacré à la louange des oiseaux et lié au nom de Ter Hovhannes. Beaucoup d'entre elles ont été publiées comme des variantes de son oeuvre. Dans cet article l'auteur

développe des arguments en faveur de ce que le poète des „Louanges des oiseaux“ n'est pas Ter Hovhannes, mais l'évêque Kirakos et de ce que ce dernier a vécu aux XIIIe—XIVe siècles. L'auteur de l'article a utilisé comme base les manuscrits du Maténadaran Machtotz Nos. 3595 et 788, dont le premier a été copié au XVe siècle et le second aux XVIe—XVIIe siècles. Aucun d'eux n'est publié et leur texte critique est présenté ici pour la première fois. Il apparaît que la „Louange des oiseaux“ a été rédigée d'abord dans l'ordre de l'alphabet arménien (*Ա-Բ*), puis des strophes séparées ont été introduites en désordre comme appartenant à la plume de Ter Hovhannes. Cet Hovhannes et Hovhannes Kiprutsi, qui a vécu au XVIIe siècle, sont identiques.

Le cycle poétique de l'évêque Kirakos „Louange des oiseaux“ est au nombre des rares spécimens de la littérature arménienne sécularisée des Xe—XIVe siècles qui sont absolument libres de tout tribut à la religion et aux sermons. Ce cycle est très important du point de vue de l'histoire de la littérature. Son importance est grande également du point de vue des sciences naturelles et de la zoologie, car dans ses quatre-vingt-onze strophes l'auteur loue et décrit quatre-vingts oiseaux.